

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100

1- Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı hakimiyyət haqqına malik olduğu kimi, Cənubi və Şərqi Məvərayı Qafqasiyadan ibarət Azərbaycan dəxi kamiləl hüquq müstəqil bir dövlətdir.

2- Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkli idarəsi Xalq Cümhuriyyəti olaraq təqərrür edər.

(28 Mayıs 1918
Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsindən)

Azərbaycan xalqının müştərək və yüksək iradəsini ifadə edən yuxarıdakı iki tarixi maddə Azərbaycanın bir dövlət halında təşəkkülünə təəllüq edən 3 əsas təsbit etməkdədir ki, onlardan biri istiqlal, 2-cisi Azərbaycanın bir dövlət halında təşəkkülü, 3-cüsü bu dövlətin Xalq Cümhuriyyəti ibarət olduğudur.

"Kəndi hakimiyyətini" elan edən Azərbaycan xalqı bu iradəsilə bir az əvvəl qeyd etmiş olduğumuz 3 əsas zəttən elan etmiş oluyordu. Çünki xalqın hakimiyyəti milliyyəsi ancaq bir dövlət halında təzahür edə bilir və xalqın hakimiyyətini təmsil edən bu dövlətin şəkli idarəsi, bu halda, mütləq cümhuriyyət olmalıdır. Bütün bu hadisələr dəxi, dövlət və cümhuriyyətin təşəkkül və təəssüsü, hər bir qeydi-şərt-dən uzaq tam bir hürriyyət və istiqlal şəraitində içərisində cərəyan etdiyi zamanlardır ki, doğru və təbii ədd edilir.

Bir millət ya yetişmişdir, kəndi haqqına müdrikdir, müştərək milli bir şüura malikdir və yaxud əksinə olaraq daha ölgün ictimai bir vəziyyət halına gəlməmişdir.

Xalq hakimiyyətinin yalnız cümhuriyyət şəklində ifadə oluna bilməsi, dövlətinin mütləq cümhuriyyət, həm də sərəhətən xalq cümhuriyyəti olacağını qeyd etməsi o cəmiyyətin ictimai, siyasi və mədəni rüşünü isbat edər.

Bir heyəti ictimaiyyə, bir cəməət, bir millət müstəqil olmadıqca bir dövlət qura bilirmi?

28 Mayıs 1918 Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsini "Azərbaycan misaqlı millisi" sərəlvhəsi altında təhlil etdiyimiz zaman biz 28 Mayıs 1918 sənəsini Azərbaycan tarixində bir dönüm nöqtəsi deyə qeyd etmişdik. Bizcə, 28 Mayıs "Azərbaycan istiqlal məfkurəsi"nin təəssüs və təşəkkülü ilə bu məfkurənin təhəqqüqü üçün başlanan mücadilə dövrlərini bir-birindən ayıran mühüm bir keçiddir. Bundan ötəyə istiqlal fikri ilə nəticələnen çox dərin və şümullu ictimai, harsı, iqtisadi bir inkişaf həyatı, xəttin bərisində isə müstəqil bir dövlət həyatı ilə bitəcək qanlı, dərin və inadlı bir istiqlal mücadiləsi vardır.

İstiqlal məfkurəsi 28 Mayısa təqəddüm edən harsı həyatın məntiqi bir məhsulu, milli qiymətlərin inkişafından doğan bir yekun olmaq etibarilə milli istiqlal elanına qədər davam edən milli inkişafın xarakteri, hətta bu gün davam etməkdə olan milli mücadilənin şəkil və mahiyyəti belə müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarakterini şimdiden təyin etməyə kafidir.

Azərbaycanın gərəklə harsı-fikri həyatı, gərəksə ictimai-iqtisadi və siyasi həyatı, aşağıdan yuxarıya doğru inkişaf edən kütləvi, məşəri bir övsaflı haizdir. Aşağılar degil, yuxarılar daima aşağının kontrol və nüfuzu altındadır. Cəmiyyətin yüksək təbəqə-

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ

lərinə qədər hakim bulunan müştərək, birləşdirici milli qiymətlər xalqın yaratmış, bənimsemiş və yaşatmış olduğu harsı qiymətlərdir. Bu etibarla Azərbaycan cəmiyyəti, inkişafı yuxarıdan aşağıya doğru inkişaf edən millət və cəmiyyətlərdən bariz surətdə ayrılmaqdadır.

Azərbaycan xalqında təəssüs edən və təhəqqüqü uğrunda bütün milləti ölmə sövq edən "Dövlət fikri"nin mənbəini hər şeydən əvvəl harsı inkişaf nəticəsində "milliyyət" halından "millət" halına gəlməsində aramaq lazımdır. Bu ictimai inkişaf və təkamül, iqtisadi, ictimai, fikri bir taqım yeni Avropayı münasibətin Azərbaycanı keçməsi və orada bilxəssə XIX əsrin ortalarından etibarən yerləşib bənimsemiş olmasilə əlaqədar olmaqla bərabər "dövlət fikri" Azərbaycan üçün əsasən yeni və yabançı bir fikir degildi. Çünki Azərbaycan türkü əsrlər uzununu eyni ərazi üzərində müstəqil, müəzzəm və qüdrətli dövlət və hakimiyyət həyatı qurmuş və görmüş bir millətdir.

Böyük İsgəndərin vəfatından sonra yenidən ehyə olunan Azərbaycan - Atropatəniya dövlətilə şimdiki Qafqasiya Azərbaycanı ərazisi daxilində olub da tarixi X əsr miladdan əvvələnə qədər gedən Ağovanya ta ərəblər dövrünə, yəni IX əsrə qədər müstəqil dövlət həyatilə yaşadılar.

Miladdan 65 sənə əvvəl Ermənistanı istila edən və İberiya (Gürcüstan) tərqiqlə Pantas üzərinə gətmək üçün qışı Azərbaycanın Muğanında keçirən Pompeyə qarşı Ağovanlılar 40.000-lik bir ordu ilə herb açmışlardı. Pompeydən daha əvvəl Romanın digər komandanlarından Sulla və Zulkalla qarşı herb etmiş olan Ağovnya

Muğan herbindən Pompey üzərinə 72 minlik bir qüvvətlə yürümüşdü.

İranın istilasına qarşı müdafiələrinde daima Gürcüstan, Bizans, Atilla və bilaxirə Xəzər türklərilə ittifaqlar əqd edən Ağovyanın romalılardan qalma Ankara kitabələrində Roma ilə dəxi İrana qarşı əqdi ittifaq etdiyi sabitdir.

Böyük Medi (Midya) dövlətinin vaxtilə şimal-qərb əyalətini təşkil edən və tarixdə "Küçük Midya" yad olunan Azərbaycanın hetitlərlə münasibəti və şumer-akkad mədəniyyəti zümərəsinə daxil bulunduğu məlumdur.

Ərəblərdən sonra böyük Səlcuq dövlətinin muxtar bir hissəsini təşkil

edən Azərbaycan şimaldan Xəzər, cənubdan Səlcuq türklərilə məskun olmaya və bunlar vasitəsilə "Qun dövləti" və "Gök Türk imperatorluğu"nun dövlət fikir, təşkilat və əsaslarilə daha ziyadə təmas etməyə başlamışdı.

Səlcuq imperatorluğunun süqutundan sonra Azərbaycanda seltənət quran Atabəy Eldəgöz bu yeni Türklislə dövlətini Səlcuqların Altaylardan gətirdikləri və İslam mədəniyyəti süzğəcindən keçirdikləri prinsiplər üzərinə qurmuşdu.

Bir əsrə yaxın yaşayan Atabəylər Azərbaycanı 13-cü əsrin başlarında yeni oğuz-türkmən türk sellerilə doluyordu. Bunlar Böyük Çingiz qanından qəçaraq Azərbaycana doluyordular. Bunlar müstəqil dövlət həyatı görmüş və hakim olmuş türklərdir. Onları müteəqib Azərbaycana girən və burada XV əsrə qədər Elxanilər seltənəti quran moğollar Azərbaycana uyğurların demokratik "Eltəbirlik" dövlət seltənətilə moğol aristokratik qurultay dövlət üsulunu gətirmiş və əsrlər uzununu yaşatmışlardı.

Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu seltənətləri zamanı Azərbaycan dövlətinin hüdudu cənubdan İraqa, Farsistana, qərbdən Sivas və Qara dənizə dayandırdığı kimi, şimaldan da Qafqasiya dağlarını aşırıyordu.

Bir azərbaycanlı və türk olan Səfəvilər və Qacarlar belə Azərbaycandan çıxmış, Azərbaycanda dövlət qurmuş və Azərbaycana istinadən İrana hakim olmuşdular.

Bu surətlə demək olur ki, Azərbaycan dövlət fikri türklərlə bərabər bu topraqlara gəlmiş, onlarla bərabər yaşamış, bərabər təkamül və inkişaf edərək əsri bir şəkil almışdır.

Azəri türkünün xarakteristik xüsusiyyəti nədir?

Bu, həm türk üçün müştərək bir səciyyə olan hürriyyətə məftunluq, hakimiyyət, istiqlal qururundan ibarətdir. Türk heç bir zaman məhkum və əsir olmamışdır. Onun üçündür ki, məhkum bulunduğu son əsrlər zərfində daima məğrur, mütəkəbbir olmuş, hür və sərbəst olmağa can atmışdır. Bu onun daima müstəqil, hakim yaşamış olduğunun nişanəsidir.

Təbii, dövlət fikri müxtəlif təkamül və inkişaf yollarından keçmişdir. Müxtəlif ictimai səviyyə və təşkilatın müxtəlif şəkildə dövlət qurduğu və müxtəlif şəkildə anladığı varitdir. Fəqət bu, hər yerdə böylə degilmədir?

Siserenonun anladığı və anladığı dövlətlə bugünün dövlət tərifi bir degildir. Birincidə ərazi, əhali, hökumət kibi 3 əsas ünsürdən birincidini görmədiyimiz halda sonuncular bu 3 ünsürdən biri olmadığı təqdirdə dövlət təsəvvür edəmiyorlar. Hətta müasir dövlət tərifi əhalinin bir millət olması, yəni ən təbii dövlətin "milli dövlət" olması fikri hakim olmağa başlamış olduğu halda bu fikri şimdiki belə Avropada inkar edənlər mövcuddur.

Bu da pək təbiidir.

Millətlər müxtəlif ictimai və iqtisadi mərhələ keçirmişlərdir. Şübhə yoxdur ki, köçəbə dövrünün dövlət tələqqisilə ziraət dövrünün dövlət tələqqiləri arasında və bu sonuncu ilə milliyyət əsri olan şimdiki dövlət tələqqiləri arasında fərq böyük olaçaqdır.

Bütün bu dövrlərin içərisindən çıxaracağımız müştərək birləşdirici qayda mövcud olan dövlət fikri və dövlət təşkilatıdır.

Azərbaycanda bu fikrin tarixi Gültəkinin qurmuş olduğu "Gök Türk Dövləti" ilə Metenin təsis etdiyi "Böyük Qun imperatorluğu"na durmaqla, o müqəddəs mənbədən ruh və ilham alaraq Azərbaycanda müxtəlif səfaət keçirməkdədir.

Azərbaycandakı dövlət fikrinin Avropadan daha qədim bir qaynağa mailk olması, Azərbaycanda dövlət təşkilatının çox uzaqlarda başlamış olması gələcək ələm nəslə qarşısında bu fikrin təkamül səhifələrini tədqiq və təsbit etmək kibi bir problem qoymaqdadır.

Şimdiden şunu deyə bilərik ki, bu milli Azərbaycan dövləti fikri cəmiyyətin bunyəsində, ictimai, iqtisadi və fikri həyatında vücuda gələn təsəvvürlərlə bərabər inkişaf və təkamül edərək 28 Mayıs Bəyannaməsində son əsri şəklini bulmuşdur.

**Mirzə BALA (MƏMMƏDZADƏ),
"Odlu Yurd", 28 Mayıs 1931,
№ 3 (28)**

*Müstəqəbəl - gələcək
Təqəddüm - irəli keçmə
Məşər - hiss etmə, duyma
Övsaf - sifət, keyfiyyət*

P.S. Məqaləni redaksiyaya professor Şirməmməd Hüseynov təqdim edib